

DEYİMLERİN KONUŞMA EĞİTİMİNE UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE

Öğr. Gör. Dr. Yılmaz EVAT, Aksaray University, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler ve Türkçe Eğitimi,
yilmazevat@hotmail.com

ÖZ

Dilin kalıplaşmış sözlerinden olan deyimler çok güçlü anlam aurası oluşturmaktadır. Anlatımı gayet renklendiren deyimler konuşma eğitimi bağlamında daha çok kullanılmalıdır. Sözgelimi abdal dili dökmek deyimini rica etme adabını; hulus çakmak deyimini ise konuşmada iltifat etme üslubunu hatırlatır. Ağzının perhizi yok düşünerek konuşmayı, Ahfeş'in keçisi gibi baş sallamak deyimini ise anlamadan evet demenin sakıncalarını hatırlatır. Babana rahmet deyimini ise karşıdakinin konuşmalarını onaylama anlamı verir. Bizim köpek sizin köye balta getirdi mi deyimini ise yeni tanışılan insanlarla nasıl konuşulacağını sorgular. Boğazını saban demiri ile mi deldiler ile çan çan etmek deyimleri ise bağırarak konuşmanın doğru olmadığını öğretir. Cevher yumurtlamak deyimini ise derinlemesine bilinmeyen konularda ahkam kesmenin, dem vurmanın konuşmada saçmalamaya yol açacağını belirtir. Buz üstüne yazı yazmak sözün etkisini irdelerken büyük sözüne tövbe büyük konuşmayı tartışır. Ben derim bayram haftası, o anlar mangal tahtası ile can kulağı ile dinlemek deyimleri ise dinleme bilincini artırır. Bu çalışmada Ömer Asım Aksoy'un *Deyimler Sözlüğü*'ndeki deyimler doküman inceleme yöntemiyle incelenecektir. Deyimlerin konuşma eğitimi bağlamında nasıl kullanılacağı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Deyim, Konuşma, Eğitim.

ABSTRACT

Idioms, being the fixed statements, form a very strong meaning aura. As idioms encolour the meanings to a great degree, they should be used in the education of speaking more widely. For instance, in Turkish 'abdali dili dökmek' idiom means the custom of request; and the idiom of 'hulus çakmak' means the way of complimenting in speech. The idiom 'Ağzının perhizi yok' reminds wisely thinking before saying a word and the idiom of 'Ahfeş'in keçisi gibi baş sallamak' tells us saying 'Yes' before understanding the exact situation. The idiom of 'Babana rahmet' means confirming one's words. The idiom of 'Bizim köpek sizin köye balta getirdi mi' questions how to speak with the newly met persons. Two idioms of 'Boğazını saban demiri ile mi deldiler' and 'çan çan etmek' tell us that speaking very loudly is not a nice habit. The idiom 'Cevher yumurtlamak' causes talking nonsense on matters that are not exactly and deeply known. While the idiom of 'Buz üstüne yazı yazmak' questions the effect of word, the idiom of 'büyük sözüne tövbe' argues boasting. The idioms of 'Ben derim bayram haftası, o anlar mangal tahtası' and 'can kulağı ile dinlemek' increase the awareness of listening. In this study, the idioms in Ömer Asım Aksoy's Idioms Dictionary will be analyzed through document investigation method. The concept of 'how to use the idioms in the education of speaking' will be questioned.

Key Words: Idioms, Speaking, Education.

GİRİŞ

Konuşmak insanın en önemli şiarlarından biridir. Küçük bir konuşmadan bile insanın görgüsü, kültürü, zeka seviyesi... anlaşılmaktadır. Ayrıca konuşma hemen hemen hayatın her anında olduğu için ne kadar önemsense azdır. Bununla birlikte ülkemizde eğitim-öğretim faaliyetlerinde konuşma ihmal edilmiş bir konudur: "Okullarda Türkçe, edebiyat dersleri vardır; bu derslerde dilbilgisi, yazın türleri okutulur, öğretilir. Gelgelelim, konuşma öğretilmez ve öğretilemez. Çünkü, Türkçe dilbilgisi ve yazın bilgisi öğreten kişi, Türkçenin nasıl

konusulacağını nasıl konuşulmaması gerektiğini öğrenmeden öğretmen olmuştur, öğrenmek istemediği için değil, öğreten olmadığı için öğrenmemiştir demek istiyorum. Oysa batıda, konuşma eğitimi ya da diksiyon öğrenimi görmeyen kişi öğretmen olamamaktadır.” (Taşer, 2009: 299). Bu meyanda deyimler özlü, renkli, güçlü anlatımlarıyla dikkat çeken dil birlikleridir. Ayrıca Türkçedeki birçok deyim doğrudan konuşmayla ilgilidir. Bundan dolayı bu deyimler konuşma eğitimi bağlamında daha çok kullanılmalıdır.

BULGULAR VE YORUM

İNCELEME

Konuşmanın en önemli umdelerinden biri dürüst ve doğru konuşmaktır. Bu hasletsözün seviyesini de yükseltir. İmana gelmek, eğri oturalım doğru konuşalım, elini vicdanına koyarak söylemek, iyiye iyi kötüye kötü demek, ellerim yanıma gelecek, öleceğim, sağ yanım yere gelecek; ağız yaymak, aslı astarı (faslı) olmamak, bir ayak üstünde bin yalan söylemek, kuyruklu yalan, karnından söylemek, martaval atmak, mantar atmak, ktır atmak deyimleri doğru konuşma bağlamında insan bilincini uyanık tutarlar.

İnsan söz verirken dikkatli olmalıdır. Bu bağlamda akşam kivil, sabah savul, eser ama yağmaz, sözünü yemek, su koyuvermek, tükürdüğünü yalamak, sırtında (arkasında) yumurta küfesi yok ya; söz bir Allah bir, sözünün eri olmak deyimleri eğiticiidir.

Öfkeliyken konuşmak irdelenmesi gereken bir konudur. Mantiğin uzaklaştığı bu zamanlar çok hassastır. Açtı ağzını yumdu gözünü, ağzına geleni söylemek, ağzından çıkanı kulağı işitmemek, afyonu (baharı) başına vurmak, ateş püskürmek (saçmak), barut kesilmek, babaları tutmak, burnundan solumak, esip savurmak (yağmak), fitili almak, heyheyleri tutmak (üstünde olmak), kızılca kıyameti koparmak, küplere binmek, yanına varılmaz, yanına salavatla varılır deyimleri konuşmada öfkeyi sorgular.

(Birinin) yüzüne atılmak deyimini ise büyüklere karşı sert ve öfkeli sözler söylemeyi tartışırken ağır konuşmak, verip veriştiirmek, yenilir yutulur gibi değil, zehir zemberek (söz) deyimleri ağır ve acı konuşmayı irdeler.

Kibirli konuşmak, büyülenmek konuşma kusurlarındandır. Alçacık (küçük) dağları ben yarattım demek, burnu büyümek, burnu havada, burnu Kaf dağında, burnu yere düşse almaz, burnunun yeli harman savuruyor, dağları aşı mı geldin, âleme paşa mı geldin, derisine sığmamak, üst (yüksek) perdeden konuşmak, ekin iti, atıp tutmak, büyük söz söylemek, tavra satmak, büyük sözüme tövbe, yavaş gel! deyimleri bu bağlamda kullanılabilecek deyimlerdir.

Cart curt etmek deyimini ise tehditle beraber kibirli konuşmaktır.

Atma Recep din kardeşiyiz deyimini de konuşmada palavra savurmamayı tavsiye ederken söylenilenlere inanılmadığını ise külahıma anlat deyimini ifade eder.

İnsan konuşurken kişiliğini her an korumalıdır. Abdal dili dökmek, (birine) yüz suyu dökmek, ağız eğmek; yüzü tutmamak deyimleri rica etme adabını hatırlatır. Ben diyorum hadımım o diyor çoluk çocuktan ne haber?, tut kelin perçeminden deyimleri ise kimden ne istendiğini sorgular.

Mümkün mertebe olumlu ifadelerle konuşulmalıdır. Söz dua yerine geçebileceği için olumsuz ifadeler kullanılmamalıdır. Şayet olumsuz bir şeylerden söz edilecekse ağzından yel

alsın, dağlara taşlara, evlerden (işitenlerden) uzak, şeytan kulağına kurşun deyimleri kullanılmalıdır.

Söz sahibi olmak deyimi bir mevzuda konuşma hakkına sahip olmaktır. İnsan bazen gücünü aşan konulardan bahsedebilmekte bazen kendisini ilgilendirmeyen hususlarda görüş belirtilebilmektedir. Dolayısıyla konuşmada her açıdan haddini bilmek önemlidir. Bu meyanda abacı, kebeci; (ya) sen neci?, çizmeden yukarı çıkmak, burnunu sokmak, (bir şeyden) dem vurmak, birine laf (söz) düşmemek deyimleri eğitim aracı olarak kullanılmalıdır.

Bir sözü devamlı tekrar etmek sıkıcılığa, bıkkınlığa yol açmaktadır. Ağızda sakız gibi çiğnemek, kulakları dolmak deyimleri bu duruma işaret eder. Aynı şekilde sözü uzatmak da doğru değildir. Sözü bağlamak, uzun sözün (lafın) kisası, uzun etmek, ağız kalabalığı etmek, ağız kalabalık, bir araba laf, çenesi çürük (düşük), çenesi durmamak, çeneye kuvvet, lafı çiğnemek, lafı ağızda gevelemek, bir söz efradını cami ağıyarını mani olmalı deyimleri bu meyanda fikir verirler. Ayrıca baş beyin kalmamak, tıraş etmek, kafası şişmek, başını ağrıtmak, başı tutmak deyimleri de uzun konuşmanın dinleyici yorduğunu ifade eder.

Konuşurken gereksiz yere alınganlık göstermek doğru değildir. Buluttan (kıldan) nem kapmak, pirinci (çok) su kaldırmamak (götürmemek), al giymedim ki alınayım; ekmeğine kuru ayranına duru mu dedik deyimleri konuşmada lüzumsuz alınganlığı sorgular. Hatırına bal, yağ ve hatırına bir şey gelmesin deyimleri ise alınganlığı engelleyebilecek ifadelerdir.

Kışkırtmak, fitne çıkarmak konuşma adabına yakışmaz. Fesat kumkuması, fitne fücür, fitne (fit) sokmak, fişтік vermek, mahşer midillisi, altını üstüne getirmek deyimleri bu hâli ifade eder.

Tahrik ederek konuşmak bir hatadır. Arının yuvasına çöp dürtmek, çanak tutmak, bam teline basmak, çirkefe taş atmak, fincancı katırlarını ürkütmek, esmayı üstüne sıçratmak, dalına basmak, damarına basmak deyimleri bu çerçevede eğiticiidir. Çok ağır ve küçültücü söz anlamına gelen it yese kudurur sözü ise daha şiddetli bir tahriğe işaret eder.

Dedikodu yapmak konuşmanın en çirkin yönlerindendir. Şüyu vukuundan beter, arkadan söylemek, ayağına ip takmak, (birinin) ayağını almak, insan eti yemek bu meyanda bilinç oluşturur. Yüzüne karşı söylemek deyimi ise dedikodudan uzak bir şekilde karşıdakine çekinmeden düşünceleri söylemeyi ifade eder.

İnsan konuşurken muhatabını incitecek sözlerden sakınmalıdır. Sözgelimi kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla deyimi incitmeden uyarıyı esas alır. Ne kızı veriyor, ne dünürü küstürüyor, baltayı taş vurmak, pot kırmak, çam devirmek, gaf yapmak; lafını (sözünü) bilmek deyimleri aynı bağlamdadır. Zülfü yâre dokunmak deyimi ise görevli olanları veya incitilmesi doğru olmayan insanları incitecek söz söylemeye dikkat çeker. Tuz biber ekmek ve derdinideşmek deyimleri de insanların kederini arttırıcı ifadeler kullanmak anlamına gelir. Önüne geleni kapar, ardına geleni teper deyimiye saldırgan olmayı, herkesi çabucak kırmayı anlatır.

Söz geçirmek deyimi dediğini yaptırmak anlamına gelir. İnsan gerekli yerlerde sözünü dinletmelidir. Sözgelimi bir ortamda yetkililerin haklı olan sözlerinin geçmemesi doğru değildir. Bey bellisiz meydan ıssız, batman çakıla karıştı, söz ayağa düşmek deyimleri bu durumu bildirir. İnsanın sözünün geçmesi güzel bir durumdur. Ama bir insanın sadece benim dediğim olsun kaygısında olması konuşma adabına aykırıdır. Benlik davası deyimi bu durumu ifade eder.

Haldun Taner, modern zamanlarda iyi konuşma kadar iyi dinlemenin de rağbet görmediğini söyler (Akt., Yakıcı, 2006: 73).Güzel konuşmak için güzel dinlemek gerekir. Tam

dinleme ve anlamamanın önemi koyun kaval dinler gibi dinlemek deyimiyle ifade edilirken yola yatmak, yola gelmek deyimleri güzel öğütleri dinleyip doğru davranış biçimleri geliştirmeyi ifade eder.

Bir kulağından girip bir kulağından çıkmak, nato kafa nato mermer, sen söyle sen dinle deyimleri muhatabı hiç dinlememedir. Gem almak, gemi azıya almak deyimleri ise azgınlaşarak söz dinlememe hâlidir. İzan dedikçe uzanmak deyimi güzel nasihatleri hiç dinlememektir. Bununla birlikte söylenenleri dikkatle dinleme ve buyrukları çabucak yapmak terbiyeli maymun gibi deyimiyle anlatılır. Muhatabı dinlemek istememeyi derdini Marko Paşa'ya anlat deyimi ifade eder. Kulağına girmek, kulağını açmak, kulak kesilmek, kulak vermek, kulak tutmak söylenenleri önemseyip dikkatle dinleme anlamı içerirler. Ağzı laf yapmak, ağzının içine baktırmak, ağzı kulağına yakın, ağzından bal akmak deyimleri ise insanın bir şeyleri tam anlatabilmesi, konuşurken kendisini dinletmesinin önemine dikkat çeker.

Avurt zavurt etmek, avaz avaz bağırarak, boğazını saban demiri ile mi deldiler?, çan çan etmek, sesi ayyuka çıkmak, mahalleyi ayağa kaldırmak, zart zurt etmek deyimleri bağırarak konuşmanın sakıncalarına dikkat çeker.

İnsanın elinden gelmeyecek şeyleri yapacakmış gibi konuşması doğru değildir. Bu çerçevede avurt satmak (avurt şişirmek), mangalda kül bırakmamak, yüksekte atmak deyimleri eğiticiidir.

Konuşmada anlama kapasitesi önemlidir. Arif olan anlasın, söz anlayan beri gelsin, üstü kapalı konuşmak deyimleri konuşmada anlama kapasitesini; olayın aslını tam bilmeden yalan yanlış bir şeyler söylemenin sakıncalarını da hangi keşişin öldüğünden haberi yok; “vay Vartan!” (vay Vasil!) diye ağlıyor deyimi sorgular.

Konuşurken her şeye kusur bulmak, hiçbir şeyi beğenmemek doğru değildir. Armudun sapı, üzümün (kirazın) çöpü var, cehenneme atsalar odun yaş diye bağırır, vıdı vıdı etmek deyimleri bu durumu vurgular. Parmağına dolamak ve diline dolamak deyimleri ise bir mevzuu her ortamda dile getirip eleştirme anlamı içerir.

Kınanacak ölçüde ayıp sözler kullanmak doğru değildir. Açık saçık, ağza alınmaz deyimi bu durumu vurgular. Aynı şekilde küfürlü konuşmak bir kusurdur. Ağzı bozuk, ağzı pis, ağzını bozmak, kantarlıyı atmak (savurmak), yakası açılmadık küfür, ağzını topla deyimleri küfürlü konuşmayı tartışır. Şayet mecburen ayıplı bir ifade kullanılacaksa ayıptır söylemesi deyimi kullanılarak ortam hazırlanabilir.

Ağzı kavafı deyimi insanın her hâlini bildirmesi anlamına gelir. Kan yutup kızılılık şerbeti içtim demek, bağrına taş basmak deyimi asaletten dolayı sıkıntıları söylememektir. Kanını içine akıtmak deyimi ıstırabı ve kederini kimseye bildirmemektir.

Açık vermek deyimi başkalarının takılmasına sebep olacak hatalı şeyler söylemeyi irdeler.

İltifat etmek konuşma kültüründendir. Marifet iltifata tabidir misalince güzelliklerin farkına varıp tebrik etmek gerekir. İltifat ederken ölçü iyi ayarlanmalıdır. Kişi iyi niyetli olduğu hâlde hulûs çakmak deyiminin de ifade ettiği gibi iltifatının tonunu iyi ayarlayamazsa karşıdakine sanki dalkavukluk, yordakçılık, yalakalık edercesine yaranacak sözler söyleme seviyesine düşebilir.

İnsan kutsal değerler üzerine yemin ederken çok dikkatli olmalıdır. Ant içmek, büyük yemin etmek, şart olsundeyimleri bu meydana değerlendirilmelidir.

Konuşulan sözler ve davranışlar arasında bir uyum olması gerekir. Bu ne perhiz, bu ne lahana turşusu, ele verir öğüdü kendi keser söğüdü, ele verir talkını kendi yutar salkımı, kazan kazana kara demiş (tavanın da gülmeden aklı gitmiş), kınayan da kırk batman, kendi gözündeki merteği görmez, elin gözündeki çöpü görür, tencere dibin kara senin ki benden kara, vurduğu çok ama öldürdüğü yok, yalancı pehlivan deyimleri bu bağlamda eğiticiidir.

Özü sözü bir, içi dışı bir deyimleri hem güvenilir olmaya hem de söz ve davranış arasındaki uyuma işaret eder.

Küçük hadiseleri abartmak bir konuşma hatasıdır. Bir bardak suda fırtına koparmak, habbeyi kubbe yapmak, incir çekirdeğini dolduramaz, (bir şeyi) mesele yapmak, Yahudi yaygarası; o kadar kusur kadı kızında da bulunur deyimleri bu çerçevede insan bilincini artırır.

Önemsiz, küçük olayların abartılması büyük hadiseler yol açabilir. Çingene kavgası deyimini bu duruma işaret eder.

İki sözü bir araya getirememek deyimini güzel konuşmanın önemini; az söyler, uz söyler deyimini de az ama faydalı söz söylemeyi anlatır.

İnsanları sözle oyalamak, avutmak doğru değildir. Ağız yapmak, ağız tamburası çalmak, ağzına bir parmak bal çalmak, masal okumak, maval okumak deyimleri bu bağlamda eğiticiidir.

İnsanları konuşurken aldatmak bir kusurdur. Bin (kırk) dereden su getirmek, bize de mi lolo?, boğuntuya getirmek deyimleri konuşurken aldatmaya dikkat çeker.

Tam va sağlam bilgilerle konuşmak gerekir. Doğruluğu tescillenmemiş, duyulmuş bilgilerle konuşmayı kulaktan dolma, kulak dolgunluğu deyimleri ifade eder. Hiç bilinmeyen konularda konuşmak çok sakıncalıdır. İşkembeden atmak, kafadan atmak deyimleri bu hâli vurgular. Cevher (cevahir) yumurtlamak deyimini ise insanın değerli bir şey söylediğini sanarak saçmalamasını vurgular.

Cevap vermek konuşmanın önemli bir yanısıdır. Çok uzun açıklama yapmadan öz ve net ifadeler kestirme cevaptır. Hazırcevap olmak, cevabı dikmek (dayamak), ayaklı kütüphane sorulara cevap veren geniş kültürlü insanı işaret eder. Verecek cevabı olmayarak anlamı belirsiz sözler söylemeyi de kem küm etmek, hık mık etmek deyimleri ifade eder. Baştan savma, inandırıcılıktan uzak cevaplar sudan cevap deyimleriyle anlatılır. Hoşafın yağı kesildi deyimini ise meydana gelen durumdan üzülen ve verecek cevap bulamamak anlamına gelir. İnsan kendisine dokunan sözlere yeri ve zamanında gereken cevabı vermelidir. Laf (lakırdı, söz) altında kalmamak deyimini bunu vurgular.

Gereksiz yere inat etmek konuşmayı çirkinleştirmektedir. Başı yumuşak; inadım inat, adım Kel Murat, katır inadı, keçi inadı, gâvur inadı, Nuh der, peygamber demez deyimleri konuşmada inadı sorgular.

İnsan bir konuyu onaylarken dikkatli olmalıdır. Babana rahmet deyimini konuşulanları onaylama anlamı verir. Ahfeş'in keçisi gibi baş sallamak deyimini ise konuşulanları anlamadan onaylamanın sakıncalı oluşunu söyler.

Ahret suali bıktırarak kadar soru sormanın doğru olmadığını belirtir.

Laf olsun diye konuşmak doğru değildir. Almazsın satmazsın pazarda işin ne? deyiimi bu durumu ifade eder. Yapılan iyilikleri yüze vurmak anlamına gelen başa kakmak hâli de bir konuşma kusurudur.

Beylik söz ifadesi konuşmada orijinalliğe dikkat çekerkensöyleye söyleye bir olmak deyiimiise insanın hep aynı konuda uyarılmasının doğru olmadığını belirtir.

Damdan düşer gibi, ham ervah; zemin ve zamana uygun (söz) deyimleri sözün yerinde ve zamanında söylenmesi hususunda insan bilincine katkı sağlar.

İnsanın ne zaman konuşacağını ve ne zaman susacağını ayarlaması mühimdir. Ağır bir ifadeyi itiraz etmeden kabullenmek anlamına da gelen dağarcığına atmak deyiimi bu durumu tartışır.

Güzel bir konuşma bir kimliğin, bir düşüncenin içinden neşvünema bulur. Evet efendimci deyiimi bir düşüncesi olmayıp sadece karşıdakine yaranma amacı taşır. Aynı bağlamda eyyam ağası (efendisi, reisi) da her devrin büyüklerine şirin gözükmek için konuşanları anlatır.

Konuşma mantıklı olmalıdır. Abuk sabuk konuşmak, deli saçması, laf kıtlığında asmalar budayayım, laf ola torba dola, laf söyledi bal kabağı, ne şeker çiğnedi, tuzlayayım da kokma, ipsiz sapsız deyimleri bu duruma dikkat çeker. Ayrıca dam üstünde saksagan vur beline kazmayı deyiimi konuşulan sözler arasında ilgi ve mantık bağı bulunmasını gerekli görür. Çarpık bir mantıkla verilen yargıyı da hükmü karakuşi deyiimi ifade eder.

Konuşmak şifadır. İnsanın içindeki sıkıntıları dökmesi onu rahatlatır. Bu bağlamda içine atmak, içini boşaltmak, içini dökmek, derdini dökmek deyimleri önemlidir. Sadra şifa kabilinden deyiimi ise yürek ferahlatıcı sözlerle dikkat çeker.

Şey, olay, hikâye, yani, yoğun, manyak, falan-filân kelimeleri gençlerin diline doladığı kelimelerdir (Bâkiler, 2006: 232). Şey, yani, falan, filan; eee, ııı, hıı... gibi ifadelerin çok kullanılması konuşmayı çirkinleştirmektedir. Kelime dağarcığının eksikliğinden kaynaklanan bu anlarda efendime söyleyeyim gibi dil persenginin kullanılması daha doğrudur.

Zırva tevil götürmez misali insan her türlü sözü dinlemek zorunda değildir. (Bu sözlerle) karnım tok, hasbi (pas) geçmek, kulak asmamak, o taraflı olmamak deyimleri bu duruma işaret eder.

Konuşmada temel gündem esas alınmalıdır. Sadede gelmek deyiimi teferruattan uzaklaşıp asıl konuya dönmeyi belirtir.

İnsan kendi sözlerinin, fikirlerinin doğrulunu her daim kontrol etmelidir. Sağdan geri etmek, ezber bozmak deyimleri önceki konuşmalarını, düşüncelerini değiştirmeyi ifade eder.

Tencere tava herkeste bir hava deyiimi istişareden uzak ortamı anlatır. İstişare etmek güzel konuşmanın mekanıdır. İnsan hem büyüklerle hem de küçüklerle istişare etmelidir. Yetkili insanların yanındaki diğer insanlarla istişare etmesi de faydalıdır. Sakalım yok ki sözüm dinlensin, sakal küçük söz dinlenmez deyimleri bu durumu vurgular.

Konuşmada kapasite, donanım önemlidir. Sana yalan, bana gerçek deyiimi konuşulan gerçeklere bilgisizlikten dolayı inanmamayı anlatır.

İnsan bazen yanlış, hatalı ifadeler kullanabilir. Bu hâlde ısrarcı olunmamalıdır. Sözünü geri almak deyimi bu durumu vurgular.

Konuşanların sözü mümkün mertebe kesilmemelidir. İlle de kesilecekse sözünü balla kestim deyimi kullanılmalıdır. Yağlıymış it kaptı (sıcakmış geri bıraktı) deyimi de sözü bölenleri aşağılar.

Bazı hususların en başında konuşulması gerekir. Suyu baştan (başından) kesmek deyimi bir işin esası üzerine net bir şeyler söyleyip teferruatını konuşmaya lüzum bırakmamaktır.

Kültürümüzde ölünün arkasından kötü konuşulmaz. Süngüsü depreşmesin, toprağına ağır gelmesin deyimleri ölüyle ilgili kötü bir hatıra nakledilirken kullanılır.

Sürçü lisan deyimi bilmeden söylenen sözdür. Sürçü lisan ettiysek bağışlayın biçiminde kullanılması nazik bir hava oluşturmaktadır.

Şaka yapma adabı önemlidir. Şaka iken kaka olmak, şaka kaldırmamak deyimleri şakalaşma kavramını irdeler.

İnsanlar kusurlu oldukları halde saygısızca karşılık verebilmektedir. Dil bir karış, karış karış dili var, kürek (pabuç) kadar dili var, elifi yüzünde, ekmeği dizinde deyimleri bu bağlamda eğiticiidir.

Eski defterleri karıştırmak, ısıtıp ısıtıp önüne koymak deyimleri de insanın geçmişte tatışması yapıp sonuçlanmış konuları tekrar gündem yapmasında doğru olmadığını ifade eder. Ayrıca kabak tadı vermek, temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp koymak deyimleri aynı konunun sık sık tekrar edilmesinin bir konuşma kusuru oluşunu vurgular.

Erkeklik sende kalsın deyimi ise bir problem esnasındaki konuşmalarda ağırbaşlılık ve edebî kıymetini vurgularken kale almamak deyimi sözünü etmeye lüzüm görmeyecek kadar önemsiz sayılanlara işaret eder.

Kaba sözlerden bahsedilmeden önce özür dileme bağlamında söz meclisten dışarı, sözüm yabana, haşa huzurdan (huzurunuzdan), yüzünüze güller deyimleri kullanılmalıdır.

İleri geri konuşmak, ileri gitmek (varmak), ilerisini gerisini hesaplamamak deyimleri ise konuşurken ölçüyü aşmamayı ve sözün nereye varacağını hesaplamayı tembih eder.

Kavuk sallamak, kahve dövücünün hınk deycisi, yağcılık etmek konuşmada yalalaklık, dalkavukluk ve yordakçılığa işaret eder.

Bir konuşmaya başlamadan önce konuya hazırlayıcı sözler sarf etmek iletişimde etkiyi artırmaktadır. Kapıyı (bir şeyden) açmak deyimi bu hâli vurgular.

Konuşurken hatır saymak gerekir. Selamün aleyküm kör kadı, tok sözlü deyimleri hatır, gönül saymadan konuşmayı ifade eder.

Kurt masalı okumak (söylemek), estek köstek (etmek), yumurtaya kulp takmak deyimleri uzun sözlerle inandırıcı olmayan bahaneler, özürler, eleştiriler ortaya koymayı tartışan deyimlerdir.

Kuyruğuna teneke bağlamak, maskaraya almak, maytaba almak, sarakaya almak, sakalina gülmek konuşurken alay etmenin doğru olmadığını ifade eder. Dalga geçmek, tünel geçmek, matrak geçmek deyimleri hem aldatma hem alay etme anlamları içermektedir.

İnsanın söyleyecek sözünün olması güzel konuşmanın şartlarından biridir. Dağarcıkta bir şey kalmamak konuşurken söylenecek sözün olmasını tembihler.

Şımarık birini pohpohlomak bir konuşma kusurudur. Güllabicilik etmek deyimini bu duruma işaret eder.

Sözle bir kadını taciz etmek en çirkin konuşma biçimlerinden biridir. Harf atmak, laf atmak deyimleri bu durumu belirtir.

Gerçeklerin tartışılması doğru değildir. Su götürmez, su götürür yeri olmamak deyimleri bu durumu ifade eder.

Helva demesini de bilirim, halva demesini de deyimini de insanın yerine göre kibar, zarif yerine göre ise kaba, sert konuşmasının lüzumuna işaret eder.

Balgam atmak deyimini ise yapılan bir işe dair kuşku uyandıracak bir ifade kullanmak anlamındadır. Ham armut (ahlat) gibi boğaza durmak deyimini ise sözlerle yapılan bir işi güçleştirme anlamı verir.

Birbirinin ağızına tükürmek deyimini toplu olarak sözleşip yalan söylemenin sakıncalarına dikkat çeker.

Ağız cıvık, ağız gevşek, ağızdan kaçırmak, ağızda ayran durmaz, ağızda bakla ıslanmaz; ağız kilitli, ağız sıkı, ağız pek, Bektaşî sırrı, sır küpü, sır kâtibi sır tutmanın ehemmiyetini vurgular.

Açık yürekli (kalpli) fikirlerini olduğu gibi söyleyen gıllığışsız, iyi niyetli kişiyi anlatır.

Adınızı bağışlar mısınız? deyimini insanlara ismiyle hitap etme adabını içerir.

Ağıza bakan yokluk görmez deyimini iyimser konuşmayı ağız kara, şom ağızlı hep kötü haberler vermeyi irdeler.

Ağzının otunu vermek, ağzının kalayını vermek, ağzının payını vermek, ağzının ölçüsünü vermek deyimleri hak eden insanların belli ölçüde azarlanarak susturulmasını tavsiye etmektedir.

Av avlandı tav tavlandı deyimini iş işten geçtikten sonra sık sık şöyle olmalıydı, böyle olmalıydı kabilinden konuşmaları irdeler.

Bizim köpek sizin köye balta getirdi mi? deyimini yeni tanışan insanların nasıl konuşacağını sorgular.

İftira atmak en kötü konuşmalardan biridir. Kara çalmak, çamur atmak, leke sürmek, günahına girmek, (günahını) almak, kuru iftira (bühtan) bu hâli vurgular.

Boş bulunmak, lafın gümrüğü olmaz ya, uluorta söz söylemek konuşmadan önce çok düşünmenin önemine işaret eder.

“Canım” dese, “canın çıksın” diyor sanmak, bugün dünden güzelsin dedik, yine yaranamadık deyimleri insanın kendisine söylenen güzel sözleri algılaması ve ona göre karşılık vermesi gerektiğini ifade eder.

İyi bir konuşmacı eleştiriye tahammül etmelidir. Burnundan kıl aldırmmamak deyimini konuşmada eleştiriye açık olmanın önemini vurgular.

Buz üstüne yazı yazmak, çene yormak konuşulan sözlerin etkisini irdelerken hem kel, hem fodul deyimini beceriksiz olduğu halde üstünlük taslamayı tartışır.

Caka satmak, çalım satmak, fiyaka satmak, şeyhin kerameti kendinden menkul konuşmada hava atmanın doğru bir davranış olmadığı eğitimini verir.

Ce demeye mi geldin? deyimini ziyaret konuşmalarının belli bir zamanı kapsaması gerektiğini söyler.

Çangıl çungul deyimini bir konuşma kusuru olan çirkin sesler çıkarmaya dikkat çekerken dırdır etmek deyimini ise baş ağrıtaçak şekilde söylenmenin sakıncalarını belirtir.

Çok değerli sözlerin etkisini kaybettirmek için bilinçli olarak gürültüye, kargaşaya getirildiği görülür. Gargaraya getirmek, halaç osuruğu gibi araya gitmek bu hâli vurgular.

Gık dedirtmemek deyimini konuşmada diğer insanların kendilerini ifade etmelerine imkân verilmesine işaret ederkeniki paralık etmek deyimini ise sözlerle bir kimsenin itibarını düşürmek anlamına gelir.

Kazı koz anlamak, ben diyorum bayram haftası o anlıyor mangal tahtasıiletişimdeki yanlış anlamalar bağlamında insanı bilinçlendirir.

Kişi, art niyetli insanlara kusurlarını söylememelidir. Kısa yanını vermemek deyimini bu çerçevede değerlendirilir.

Kirli çamaşırlarını ortaya dökmek ayıplarının araştırılmasını ve anlatılmasını irdeler.

Köpeğe hoş, kediye pist dememek deyimini insanın kendisini gelecek zararlara karşı korumak için konuşması gerektiğini belirtir.

Lakırdı (söz) ağzından dirhemle çıkmak, lakırdı ağzından dökülmek deyimleri isteksiz konuşmanın sakıncaları konusunda bilgilendiricidir.

Lakırdıyı (lafı, sözü) çevirmek deyimini konuşmada sözün gittiği mecraya dikkat etmeye ve sakıncalı bir hâl aldığında söze başka bir biçim vermek gerektiğine işaret eder.

Lügat paralamak, edebiyat yapmak anlaşılmaz, süslü kelimelerle konuşmanın sakıncalarını vurgular.

Selamlaşmak sözün, sohbetin giriş kısmıdır. Ne selam, ne sabah, merhabayı kesmek deyimleri selamlaşmaya dikkat çeker.

Kişinin sevdiği insanların sözünden çıkmaması güzeldir. Ama insanoğlu kimin sözünden çıkmadığını kendi aklıyla tartmalıdır. Öl dediği yerde ölmek, kal dediği yerde kalmak bazı insanların sözünden hiç çıkılmamasına işaret eder.

Övünmek bir konuşma kusurudur. Övünmek gibi olmasın deyimi tevazu içerir. İnsanın bir gerçeği kendi hayat hikâyesinden misal vererek anlatacağı sırada kullanılmalıdır.

Özür dilemek konuşma kültüründendir. İnsan güzel bir üslupla özrünü ifade etmelidir. Özrü kabahatinden büyük deyimi bu meyanda eğiticidir.

Pes perdeden konuşmak, alttan almak yumuşak bir üslupla konuşmayı vurgularken tereciye tere satmak deyimi bir dalın uzmanına o dalla ilgili bilgi vermek için çabalama hâlidir.

Toz kondurmamak yanımızda dostlara, yakınlarla kötü söz söyletmemeyi tavsiye eder.

Müslüman olmadığı hâlde hayırla hatırlanan gayrimüslim ölümler için toprağı bol olsun deyimi kullanılır.

SONUÇ

Türkçede konuşmayla ilgili birçok deyim vardır. Bu deyimler konuşma adabı konusunda rehberlik edecek sözlerdendir. Deyimler vasıtasıyla konuşma ile yalan, itimat, öfke, rica, kibir, cevap, saygı, iftira, özlülük, mahremiyet, alınganlık, sır, had, dua, ayıp, eleştiri, tesir, uyum, özür, selam, yer ve zaman, caka satma, hava atma, saçmalama, gıybet, dinleme, savunma, hitap, giriş, süs, samimiyet, sertlik, estetik, ahlak, iktidar, kapasite, hatır, davranış, alay, abartma, palavra, şaka, sürçi lisan, edep, vakar, haysiyet, hatır, şifa, moral, şevk, arzu, iltifat, nezaket, üslup, yalakalık, soru, inat, onaylama, oyalama, kimlik, düşünce, gevezelik, bağırma, taklit, ziyaret, mantık, tahrik, taciz, fitne, bahane... ilişkileri incelenerek konuşma becerisi geliştirilir. Yine deyimlerin katkısıyla konuşmada sözü bölmek, ölü arkasından konuşma, devamlı geçmişî hatırlatmave uzmanlarla konuşma... gibi hususların eğitimi sağlanır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. A. (1998), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü, İnkılâp Kitabevi Yayın, İstanbul.
Bâkiler, Y. B. (2006), Sözü Doğrusu 2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
Taşer, S. (2009), Konuşma Eğitimi, Pegasus Yayıncılık, İstanbul.
Üniversiteler İçin Türkçe – 2 Sözlü Anlatım (2006), Editör: Al Yakıcı, Gazi Kitabevi, Ankara.